

İran'ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci

Rising of Iran as a Regional Power

Saffet AKKAYA* - Haleddin İBRAHİMLİ**

Öz

Bu makalenin amacı, İran'ın 1979 İslam devriminden sonra bölgesel bir güç haline gelmesinde etkili olan faktörleri incelemektir. Bu amaca ulaşabilmek için önce İran'ın zengin devlet kültürü ve tarihinin bu sürece olan etkisinin geri planı incelenmiştir. Arkasından, bu dönüştürmenin temel faktörleri olduğu düşünülen İran'ın teokratik yapısı, bu yapının Orta Doğu'daki değişimlere ve gelişmelere olan uygunluğu, İran'ın Rusya ve ABD ile olan ilişkileri, İran-Rusya ikilisinin birlikte yürüttükleri bölgesel politikalar ve bu iki devletin çatışan ve kesişen çıkarları mercek altına alınmıştır. İlk ve yeri geldikçe ikincil verilere dayanan bu nitel çalışmada, İran'ın Orta Doğu coğrafyasında bölgesel bir güce yükselmesinin asıl sebebinin onun zengin devlet kültürü ve tarihinden ziyade teokratik siyasi yapısı ve özellikle Soğuk Savaş'tan sonra Rusya ile müştereken yürüttükleri politikalar olduğu sonucuna varılmaktadır. Çalışmanın İran ve Rusya eksenli Orta Doğu dinamiklerinin daha iyi anlaşılabilmesine imkân sağlayacağı ve ilgili literatüre katkı yapacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Güç, İran, Teokratik, Orta Doğu, Mezhepçilik.

* Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-posta: saffet.akkaya@avrasya.edu.tr

** Prof.Dr. Avrasya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-posta: khaladdin.ibrahimli@avrasya.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 12.01.2018
Kabul Tarihi/Accepted: 07.08.2018

Abstract

The aim of this paper is to analyze the factors that have been effective in rising of Iran as a regional power after 1979 Islamic Revolution. For this aim, the study begins with the examination of the background of Iran's rich state culture and history. Then, the main factors of this paper have been investigated such as the theocratic structure of Iran, the compliance of this structure to the developments and transitions in the Middle East, the relations of Iran with Russia and the USA, the regional policies run by Iran-Russia duet, and the clashing and intersecting interests of Iran and Russia. As a result, it has been concluded that the main reason for rising of Iran as a regional power is its theocratic structure and mutual policies followed with Russia rather than its rich state culture and history. It is estimated that the study may contribute to the related literature.

Keywords: *Regional Power, Iran, Theocratic, Middle East, Sectarianism.*

Giriş

Temelde “yumuşak güç” ve “sert güç” olarak iki genel kategoriye ayrılan güç kavramı, bir devletin başka bir devlet veya devletler grubu üzerinde, aynı zamanda da somut bir bölgede veya dünya coğrafyası genelinde kurduğu etki olarak tanımlanabilir. Bir ülkenin gücü denildiğinde onun nüfusu, coğrafi konumu, doğal kaynakları, ekonomisi, teknolojisi, bilim gücü, ordusu, inanç ve değerleri, tarihsel mirası, kültürü gibi birçok unsur akla gelir. Her devlet doğal olarak güçlü olmak ve hem bölgesel, hem de küresel ölçekte etkisini artırmak ister. Devletleri güç kategorileri üzerinden sınıflandırdığımızda beş kademeli bir piramit görürüz. Bu piramidin en tepesinde küresel hegemonya kuran süper güçler, bir altında belli alanlarda küresel hâkimiyet kurabilen büyük güçler, üçüncü sırada bölgesel hâkimiyet sağlayan bölgesel güçler, dördüncü sırada sınırlı bölgesel etki yaratabilen alt bölgesel güçler ve en altta da dış siyasette

bağımlı olan güçsüz güçler yer alır.¹

Bu piramit kapsamında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) süper güç, Rusya Federasyonu (RF) büyük güç, İran ise bölgesel güç olarak kabul edilmektedir. Bölgesel güçler, kabiliyetleri ancak belirli bir bölge için etkili olan ve küresel gelişmelerin pek çoğuna katılamayan güçlerdir. Stratejik coğrafi konumu, doğal kaynakları, genç ve artan nüfusu, asgari gücü açısından İran siyasi literatürde bölgesel güç gibi tanımlanır.² Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisinin (*Regional Security Complex Theory-RSCT*) yazarı Barry Buzan'ın da sınıflandırmasında İran bölgesel güç olarak kabul edilmiştir.³ Bunun yanında, Josef Westermayr, Barış Doster, Abdullah Yeğin, Talha Köse, Karami Jahangir ve başkalarının araştırmalarında da İran bölgesel güç olarak gözden geçirilmektedir.⁴ Nitekim İran'ı Şah döneminde ve İslam devriminden sonraki ilk on yıl içinde bölgesel bir güç olarak tanımlayabilmek oldukça güçtür. Ancak İran 1979 yılındaki İslam Devrimi'nden sonra bölgesel çapta aktif bir dış politika yürütmeye ve İran-İrak savaşı (1979-1986) bittikten sonra çevresindeki Müslüman devletler üzerindeki etkisini artırmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile İran'ın etki alanı genişlemiştir; bu durum 2003

¹ Barry Buzan ve Ole Wæver, *Regions and Powers, The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

² Abdullah Yeğin, "İran'ın Sert Gücü", *Analiz*, Şubat 2016, Sayı 150, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160215153935_iranin-sert-gucu-pdf.pdf (Erişim tarihi: 6 Ağustos 2018).

³ Buzan ve Wæver, *age*.

⁴ Bkz: Josef Westermayr, "Realpolitik in Iran: Opportunities and Challenges." *Politikon: IAPSS Journal of Political Science*, 138-161, https://www.iapss.org/wp/wp-content/uploads/2014/10/138_pdfsam_Politikon-Volume-28-December-2015.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2018); Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Ağustos 2012, Cilt 4, Sayı 44 <http://www.orsam.org.tr/files/OA/44/4barisdoster.pdf> (Erişim Tarihi: 06.08.2018); Talha Köse, "İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları". *SETA Yayınları III*, Ağustos 2008 <http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-nukleer-programi-ve-orta-dogu-siyaseti-guc-dengeleri-ve-diplomasinin-imkanlari.pdf> (Erişim Tarihi: 06.08.2018); Jahangir Karami, "Russia and Iran Relations", *Political and International Studies Office of the Ministry of Foreign Affairs*, Tehran, 2009.

yılında ABD'nin Irak'ı işgali ile hızlanmış ve adeta kalıcı bir nitelik kazanmıştır. Tüm bu gelişmeler paralelinde, İran'ın bölgesel bir güce dönüşmesi sürecinin 1990'lı yılların başından itibaren başladığı söylenebilir.

Bütün devletler, şüphesiz ki, tarihten aldıkları enerji ve kültürün katkısı ile bölgesel güce ya da dünya gücüne ulaşmayı arzu eder. İran da bu süreç içinde tarihinden ve kültüründen etkilenmiştir. Safeviler dönemi (1501-1736) ile bugünkü teokratik cumhuriyetin karşılaştırılması yapıldığında, bu etkinin izleri daha açık görülmektedir. İran'ın bugünkü siyasi yapısı, uyguladığı mezhepçilik politikası Safevi İmparatorluğu'nun siyasi-ideoloji yapısına ve iç ve dış politikasına çok benzemektedir. Görünen odur ki, İran ideologları teokratik rejimi oluştururken tarihindeki en güçlü dönemi tesadüfen seçmemiştir.

Bu çalışmada “tarih ve kültür” faktörleri akademik çevrelerde ağırlıklı olan düşüncelerin aksine farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir; çünkü İran'ın 1979 İslam devriminden sonra bölgesel güce dönüşmesinin temel faktörleri olarak; ülkenin teokratik yapısı, bu yapının Orta Doğu'daki değişimlere ve gelişmelere olan uygunluğu, İran'ın Rusya ve ABD ile münasebetleri, ABD'nin Post-Sovyet dönemde ve Orta Doğu'da yaptığı yanlışlıklar, İran-Rusya ikilisinin birlikte yürüttükleri bölgesel politikalar ve bu iki devletin çatışan ve kesişen çıkarları detaylı olarak mercek altına alınmıştır. Çalışma kapsamında ayrıca, İran'ın bölgesel güce dönüşmesi sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle, ABD ve RF'nin Orta Doğu politikalarının karşılaştırması da yapılmıştır.

İlk ve yeri geldikçe ikincil kaynak verilerinden istifadeyle yapılan bu nitel çalışmanın İran ve Rusya eksenli Orta Doğu dinamiklerinin daha iyi anlaşılabilmesine imkân sağlayacağı ve ilgili literatüre katkı yapacağı değerlendirilmektedir.

1. Tarih ve Kültür Faktörü

Bazı araştırmacılar⁵ İran İslam Cumhuriyeti'nin (İİC) etkili dış politikasının temel etkenlerinden birisi olarak İran/Fars Devleti'nin eski ve zengin bir kültüre ve devlet geleneğine dayanmasını gösterir. Bu iddianın ne ölçüde gerçekçi olduğunu anlayabilmek için İran tarihine kronolojik açıdan kısaca göz atmakta fayda vardır. Özetlemek gerekirse, Araplar 7'nci yüzyılda Sasani İmparatorluğu'nu yıkarak onun topraklarını Hilafet topraklarına katmışlardır. 10'uncu yüzyıldan itibaren de İran toprakları üzerinde Türk kavimleri tarafından ardı ardına güçlü devletler kurulmaya başlanmıştır. 1040-1225 yılları arasında hüküm süren Gazneliler, Selçuklular ve Atabeyler bu devletlerdendir. Atabeyler Devleti'nin sonunu getiren Moğol-Tatar işgali sonrası (1220-1256) bölgede İlhanlılar Devleti kurulmuştur. İran'ın ikinci defa işgali ise Timur tarafından 1400'lerde gerçekleştirilmiştir. Takip eden zaman içinde Karakoyunlular ve Akkoyunlular'ın hüküm sürdüğü İran'da 1501 yılından 1709 yılına kadar 200 yıllık bir Safeviler dönemi yaşanmıştır. Safeviler döneminden sonra 1722-1925 yılları arasındaki iki asırlık dönemde ise Türk aşiretleri olan Afşar ve Kaçar hanedanları İran'a hâkim olmuştur. 1925 yılından sonra Fars kökenli Pehlevi Hanedanı iktidara gelmiş ve 1935 yılında Rıza Şah devletin 'Persiya' olan adını, aslında coğrafi bir terim olan, "İran" olarak değiştirmiştir.

Yukarıdaki kronolojik özetten de anlaşılacağı üzere, 7'nci yüzyılda Arapların Sasani İmparatorluğu'nu yıkmasından 1925 yılında Pehlevilerin iktidara gelmesine kadar, yani Farsların son hükümdarlığı olan Sasanilerden Pehlevi hanedanlığına kadar yaklaşık 1300 yıllık

⁵ Bkz: Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası," *Ortadoğu Analiz*, Ağustos 2012, Cilt 4, Sayı 44<http://www.orsam.org.tr/files/OA/44/4barisdoster.pdf> (Erişim Tarihi: 06.08.2018); Ertan Efeğil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Ortadoğu Analiz*, Aralık 2012, Cilt 4, Sayı 48; Yalçın Sarıkaya, "Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür", Türk Akademisi Dış Politika Araştırmaları Merkezi Raporu No. 2, Kasım 2012, http://www.tasav.org/media/k2/attachments/dpa_rapor_2_gecmisten_gunumuze_iran_sarikaya_son.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2018); Ercan Çitlioğlu, İran'ı Anlamak, Başkent Üniversitesi, 2015, <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf> (Erişim Tarihi: 06.08.2018).

uzun bir zaman geçmiş ve bu asırlar boyunca İran coğrafyasında Türk soyları çok sayıda devlet kurmuştur. Bu bakımdan, İran medeniyetini ve devlet geleneğini, salt Fars medeniyeti ve devlet geleneğinden ibaret bir olgu gibi takdim etmenin doğru olmadığı değerlendirilmektedir. Bu uzun dönem içerisinde dikkati çeken bir diğer husus da, Sasani İmparatorluğu'nun çökmesinden 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar süren 200 yıllık kudretli Safevi İmparatorluğu dönemi dışında bölgede uzun süreli bir istikrar sağlanamamış olmasıdır. İran coğrafyasında asırlar boyunca hanedanlıklar birbirini takip etmiş; nikâh ve miras bağları yoluyla farklı iktidar ilişkileri kurulmuş; bu iktidarların yapıları ve özellikle de çıkarları sık sık değişmiş; bunun sonucunda, iktidara gelen her hanedan hem askerî, hem de siyasi olarak bir öncekinden farklı politikalar gütmüştür. Kısacası, 7'nci yüzyıldan sonra İran coğrafyasında Safeviler hariç hiçbir devlet uzun vadeli bir aktör olamamış ve sürekli bir istikrar sağlayamamıştır. Bölgeyi bir süreliğine işgal eden Moğol-Tatarlar ve Timuriler ise ne kadar kudretli olsalar da, bölgede kurdukları iktidarların ömrü kısa olmuştur.⁶

Günümüz İran'ının zengin bir kültürel mirasa sahip olduğu savının oldukça iddialı olduğu söylenebilir. Zira İslam'dan sonraki dönemin devlet tarihi, Sasani devlet mirasının ve geleneğinin korunduğu ve birbirinin devamı biçiminde geleceğe aktarıldığı bir dönem olmamıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra, önceki döneme ait Sasani devlet tecrübesinden ve geleneklerinden neredeyse eser kalmamış; ayrıca oluşturulan kültür örnekleri ve Zerdüştlük dini anıtları Araplar tarafından tümüyle yıkılmıştır. Bu yüzden "İran/Fars Devleti'nin çok eski bir tarihi ve zengin bir geleneği vardır ve bu tarih, kültür ve devlet geleneği başarılı dış politikanın temel kaynağıdır" iddiası sağlam bir iddia olmaktan uzaktır.

⁶ Bkz: İlber Ortaylı, *Türklerin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015; Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, Çırak Yayınları, Bakü, 2009; Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008.

Diğer taraftan, İran coğrafyasında istikrar ve gelişmenin Sasanilerle, yani Fars hâkimiyeti ile ortadan kalktığı ve 20'nci yüzyılda Farsların iktidara gelmesi ile yeniden ortaya çıktığı tezi de zayıftır. Örneğin, Türkmen boylarının kurduğu 200 yıllık Safevi dönemi İran coğrafyasının en kudretli dönemi; Fars kökenli Pehlevi dönemi ise tam da tersine, İran'da istikrarın ortadan kalktığı, yabancı sermayenin ve dış güçlerin at oynattığı zayıf bir dönem olmuş; devlet birçok durumda bağımsızlığını bile korumaktan uzak kalmıştır. Dolayısıyla, 20'nci yüzyılın sonlarından itibaren İran'ın bölgesel güce dönüşmesinde zengin devletçilik geleneğinin ve kültürün önemli rol oynadığı iddiası, en yumuşak ifadesi ile zayıftır. Bu yüzden, İran'ın 1979 yılındaki İslam devriminden sonra kısa bir zaman içinde bölgesel bir güce dönüşebilmesinin asıl nedenlerini başka faktörlerde aramak gerekmektedir.

2. Anayasa, Dış Politika ve Mezhepçilik

İran İslam Cumhuriyeti (İİC) 1979 tarihinden beri anayasasında beyan ettiği temel ilkelerden büyük ölçüde farklı bir dış politika yürütmektedir. Örneğin, anayasanın başlangıç kısmında İran devriminin zayıfların güçlüler üzerindeki zaferini tesis edecek bir hareket olduğu vurgulanmıştır. Yine anayasanın giriş bölümünde, İran ordusunun ve İslam devrimi bekçilerinin görevinin sadece coğrafi sınırların korunması değil; dünyada Allah'ın kanun ve hâkimiyetinin genişlemesi yolunda cihat, savaş ve mücadele etmek olduğunun altı çizilir. Anayasanın üçüncü maddesinin 16'ncı fıkrasında ise bu görüşleri destekler şekilde; “Dış siyaseti; İslami ölçüler ve bütün Müslümanlarla kardeşlik taahhütlerine bağlılık ve dünyanın bütün mustaz'afalarını himaye temelleri üzerine tanzim etmek”⁷ stratejik bir hedef olarak belirtilir. Bu esaslara ilaveten, Kuran-ı Kerim Enbiya Suresi 92'nci ayette vücut bulan; “Hiç şüphe yok ki, bir tek ümmetsiniz ve ben sizin Rabbinizim. O halde bana kulluk edin” ifadesine istinaden

⁷ Bkz: İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, <http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048> (Erişim Tarihi:08.01.2018).

anayasanın 11'nci maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: "İran genel siyasetini Müslüman milletlerin dostluk ve birleşmesi temeline oturtmalı ve İslam dünyasının vahdetini (siyasi-kültürel-iktisadi alanlarda) gerçekleştirmek için sürekli çaba göstermelidir."⁸

Anayasada yer alan bu ifadelerden İran'ın İslam devriminin yurtiçinde ve yurtdışında bekasını ve sürekliliğini sağlamak için zemin oluşturmayı amaçladığı; özellikle diğer İslam ülkelerindeki ezilmiş halk hareketleri ile uluslararası düzeyde ilişkiler geliştirerek küresel ölçekte sıkıntıya düşmüş baskıcı yönetimlere karşı mücadele etmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, devrimin hemen arkasından 1980 yılında, aynı amaca yönelik olarak, Tahran'da İslam Özgürlük Hareketleri adına uluslararası bir konferans düzenlenmiş ve Yabancı Ülke İslam Devrimleri Yüksek Koordinasyon Konseyi kurulmuştur. Ayrıca Hac Hizmetleri Daimi Komitesi, Cuma İmamları Uluslararası Kongresi, Uluslararası İslam Propaganda Bürosu gibi örgütler de faaliyete başlamıştır.⁹

Buna karşın, İİC Anayasa'sında yer verilen esaslar ve bu esaslara uygun biçimde oluşturulan örgütler ile İran'ın dış politika veya uygulamaları arasında belirgin bir uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Zira sözü edilen kuruluşların en azından İslam birliğinin oluşmasına ve İran'ın lider devlet rolünü sağlamaya yardım etmeleri beklenirdi. Oysa ki böyle olmamıştır. Keza benzer bir uyumsuzluğu, İran'ın Müslüman ülkelere yönelik dış politika uygulamalarında da görmek mümkündür. Örneğin İİC, 1979 Devriminden hemen sonra 'Ne Doğu, ne Batı, yalnız İslam!' sloganını terk ederek komşusu Müslüman Irak'la savaşa girişmiştir. Buna ilaveten, bölgesel güç olma amacına uygun adımlar atmaya başlamıştır. Bu çerçevede, 1980 yılının başlarında Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde (BAE) askerî darbeler organize etmeye gayret göstermiş; Kuveyt'te hükümet karşıtı eylemleri organize etmiş

⁸ İran Anayasası, agy.

⁹ Mevaye-ye Jomhuri-ye İslami-ye İran der siyaset-e harici. Mevaze-ye Cahani. Osul ve Muvazeyi Siyaset Harice, s. 612-631. Mecelle-ye siyaset-e harici, 1375, yay N2 (Beyanatlar, 21 Dekabr, 1995-21 Mart 1996).

ve Lübnan'a İslam Devrimi Muhafızlarını (Pasdarlar) göndermiştir. Bu faaliyetleri ve diğer bazı bölge ülkelerinin iç işlerine karışması sebebiyle;1984 yılında Lübnan ile; 1987 yılında Mısır ile; 1988 yılında da Suudi Arabistan ile İran arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiştir. 1980'li yılların sonlarına gelindiğinde, Suriye ile Libya hariç, Arap devletleri ile İran arasında önemli sorunlar baş göstermeye başlamış; Afganistan'da Taliban'ın iktidara gelmesinden sonra da İran-Afganistan ilişkileri kriz ortamına girmiştir.¹⁰

1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile, İran, Sovyetler Birliği sonrasında bağımsızlığını kazanan Müslüman ülkelere karşı saldırgan bir politika gütmeye başlamış ve bu devletlerdeki iktidarlara karşı İslam kökten dinciliğini desteklemiştir. Bu durum, Orta Asya devletlerinde esaslı rahatsızlıklar yaratmış ve bu ülkeler Tahran'daki teokratik yönetime karşı sert suçlamalar yöneltmeye başlamıştır. Örneğin, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, bölgenin İslamcı gruplar tarafından iç savaş alanına çevrilmeye çalışıldığını söyleyerek İran'ı Tacikistan'ı ve genel olarak Orta Asya'yı karıştırmakla suçlamış ve "Kimden gelirse gelsin, İslam'ın siyasallaştırılmasına karşılık verilecek"¹¹ demiştir. Diğer yandan İran, yine kendi anayasasına aykırı olarak ve RF ile örtüşen çıkarları nedeniyle, Çeçenistan Müslümanlarının özgürlük mücadelesini desteklememiştir. Dahası İran, Ankara ve Washington'un Bakü ve Tiflis'i de aralarına alarak oluşturdukları Doğu-Batı eksenine karşı Rusya ile Erivan'ı da yanına alarak Güney-Kuzey eksenini oluşturmuş; bu iki eksen arasındaki gerilime paralel olarak, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununda el altından Ermenistan'a her türlü desteği vermeye gayret etmiştir.

Kısacası İran, Irak'ın 2003 yılında işgaline kadar, İslam Birliği oluşturmak yerine, yakın çevresindeki Müslüman devletleri etkisi

¹⁰ Haleddin İbrahimli, "İran; Belgelerde ve Gerçeklikte", *Yeni Türkiye Orta Doğu Özel Sayısı*, Ocak-Haziran 2016, Sayı 85, s. 63.

¹¹ Bülent Aras, "İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1996, No 3, s. 174.

altına almak ve bu ülkelerde teokratik yönetimleri iş başına getirebilmek için, birçok olayda İran Anayasası'na ters bir dış politika çizgisi izlemiştir. Ayrıca, Ermenistan örneğinde olduğu gibi, kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirebilmek için Müslüman devletlere karşı Müslüman olmayan devletlerle ittifaklar kurmaktan çekinmemiştir. Ancak bu dönemde, İran ne eski Sovyet coğrafyasında, ne de Orta Doğu'da herhangi bir devlette kendisine benzer bir İslami rejim kurulmasının koşullarını yaratamamış; bilakis Müslüman dünyasından tecrit edilmiş bir duruma düşmüştür.

İran, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra bölgede yeni bir dönemin başladığına kanaat getirmiş ve Müslüman dünyasının lideri iddiasını "Şiilerin lideri" iddiasına dönüştürmeye karar vermiştir. Orta Doğu'da ortaya çıkan Sünni-Şii ayrımı özellikle ABD'nin Irak ve Afganistan'ı işgali sonrasında iyice belirginleşmiştir.¹² Bir bakıma İran, tarihi Safevi modelini modernleştirip çağdaş döneme uygulayarak ve Şii mezhebini devlet ideolojisine çevirerek çevresindeki Müslüman devletleri baskı altında tutmaya, Müslüman dünyasını mezhep temelinde bölüp kendisinin de Şiilerin lideri olduğu iddiasıyla Orta Doğu'nun önemli bir aktörü olmaya çalışmıştır. Şiiliğin merkezi Irak'taki Kerbela ve Necef şehirleri olsa da, İran bu mezhebin hamisi rolünü üzerine almıştır. Kayhan Mutlu vd'ne göre, "bu çabalarıyla İran, bir inanç biçimi olan ve siyasetten uzak duran Şiiliği siyasallaştırmış, İran'ın dış politika araçlarından birisi haline getirmiştir. Irak'ın işgali sonrası İran'ın Irak Şiilerinin hamiliğini yapması, Şiiliğin odak noktasının İran'a kaymasına neden olmuştur. Dünyada Şiilik denince akla İran gelmeye başlamıştır."¹³ Hatta İran, Vladimir Putin'in iktidarda olduğu bu dönemde Sovyetler Birliği sonrası bağımsızlığını kazanan Müslüman devletleri, tam anlamıyla Avrasyacılık politikasına dönen Rusya'ya terk etmiş; bu sayede gücünü ve dikkatini Orta Doğu'ya çevirerek daha etkili olabirmiştir. "Arap Baharı'nın başlaması ile

¹² Kayhan Mutlu, vd, *Orta Doğu Raporu*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 77.

¹³ Kayhan Mutlu, vd, age., s. 79.

bu politika daha açık ve kesin bir şekil almıştır; çünkü İran bu süreci İslami uyanış olarak görmüş ve tıpkı 1979 İran Devriminde olduğu gibi ABD ve Batı karşıtı bir hareket olarak anlamış ve anlatmıştır. Diğer taraftan, İran, Mısır ve Tunus'taki olayları memnuniyetle karşılamış; ancak olayların Suriye'ye sıçraması üzerine reel bir siyaset gütmeye başlamış ve benzer ayrılıkçı hareketlerin kendi muhalefetince benimsenebileceği tehlikesine karşı özgürlük hareketlerini sınırlayıcı tedbirler almıştır.

İran'ın Şii mezhebine bu kadar odaklanmasının nedenlerinin başında, Şiiliğin 200 yıllık Safeviler döneminde İran coğrafyasında yaşayan halkları bir araya getirerek onları siyasi ve ideolojik bir güce dönüştürme özelliği taşımış olması gelmektedir. Unutulmamalıdır ki, bu “güvenli silah” İran sınırları içinde yaşayan 30 milyonluk Azeri Türk toplumunda millî bir kimlik bilincin oluşmasını engellemiş ve “Tek İran Halkı” adıyla (Sovyet halkı benzeri) tüm etnik grupları somut bir mezhep kimliği etrafında birleştirmiş ve İran devletine adeta bir var oluş güvencesi sağlamıştır. Yani, Şii mezhebi bir çimento gibi farklı kimlikteki İran mozaığını bir arada tutmuştur. Hem iç siyasetten aldığı bu ideolojik güce dayanan, hem de dünyadaki ve yakın çevresindeki elverişli uluslararası durumdan yararlanan İran, belki de tarihinde hiç bir zaman gerçekleşmeyen bir rüyayı gerçekleştirerek Tahran ile Akdeniz arasındaki geniş bir koridoru kontrol edebilme olanağına kavuşmuştur. İran lehine gelişen bu durumdan başta Ürdün, İsrail ve Suudi Arabistan olmak üzere hemen tüm Arap dünyası endişe duymaktadır.¹⁴

Bugün itibariyle gelinen noktada İran, Orta Doğu'da yaşanan son çatışmalar ve krizler neticesinde Hizbullah'ın da yakın desteği ile Irak-Suriye-Lübnan eksenini üzerinde “Şii Hilali” kurmaya çalışmaktadır ve amacına ulaşmaya da oldukça yakındır. Henry Kissinger yeni Orta Doğu'da İran'ın bu gidişle bir imparatorluğa dönüşebileceğini şu

¹⁴ Ünal Çeviköz, “İran ile konuşarak anlaşmanın yolu yok mudur?”, *Hürriyet Gazetesi*, 13 Kasım 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/iran-ile-konusarak-anlasmanin-yolu-yok-mudur-40642959> (Erişim Tarihi: 11.01.2018).

ifadesiyle belirtmektedir: “Eğer Irak Şam İslam Devleti’nin (İŞİD) elinde bulunan topraklar İran’ın denetimine geçerse bu olayların sonucu olarak Tahran’dan Beyrut’a kadar İran radikal imparatorluğunun zuhur ettiği bir hilal ortaya çıkacaktır.”¹⁵ Bunun ötesinde İran bu planlarını, yeni enerji ulaşım hatlarının inşası ile bölgenin ekonomik hayatında etkili bir güç haline gelerek gerçekleştirmek istemektedir. Körfez ülkelerini korkutan ve onları bir araya getirerek, bir anlamda, İsrail ile iş birliğine sevk eden neden de İran’ın hem ideolojik, hem siyasi-askerî, hem de ekonomik alanda bir “Şii Hilali” yaratma planı olmuştur.

3. İran Dış Politikasında Rusya Faktörü

İİC’nin dış politikasında Rusya özel bir yer tutmaktadır. Bu özel durumun her iki ülkenin Orta Doğu politikalarında etkin bir işbirliğine dönüşmesi ise bir Orta Doğu uzmanı olan Yevgeni Primakov’un 1993 yılında RF Dışişleri Bakanı olarak atanması ile başlamıştır. Primakov’un bakan olması, Rusya’da “Avro-Atlantikçiler”in kaybetmesi ve “Avrasyacı”ların üstün gelmesinin göstergesi olmuştur. Bundan sonra İran, yüzünü Avrasya’ya dönen Rusya’nın dış politikasında önemli bir yer edinmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler dikkati çekecek seviyede gelişmiştir.

Primakov göreve başlayınca, ilk iş olarak Rusya’nın ABD karşısında pasif bir tutum sergilemesini ve ABD politikalarına adeta koşulsuz destek vermesini eleştirerek Rusya’nın özel jeopolitik avantajlara ve çıkarlara sahip olduğunu vurgulamış ve Rusya’nın İslam dünyasındaki etkisinin genişlemesinin, özellikle Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetleri ile ilişkilerin gelişmesinin önemine dikkat çekmiştir.¹⁶ Primakov döneminde Rusya’nın dış politikası mevcut üç olumsuz durumla mücadele etmeye odaklanmıştır. Mücadele edilmesi gereken sorunlardan birincisi, Rusya’nın Soğuk Savaş’ı kaybetmiş olması,

¹⁵ Henry Kissinger, Kak spasti Blijniy Vostok ot kollapsa, <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Kak-spasti-Blizhnii-Vostok-ot-kollapsa-17767> (Erişim Tarihi: 03.08.2018).

¹⁶ Stephen, J. Blank, “Russia’s Return to Mideast Diplomacy”, *Orbis*, Volume 40, Issue 4, 1996, s. 531.

mağlup bir devlet olması ve Avrupa ülkesi olarak kabul edilmemesidir. İkincisi, tek kutuplu dünya düzeninin kurulması ve tüm ülkelerin çıkarlarının bir büyük devletin, yani ABD'nin, çıkarlarına uyum sağlamak zorunda olmasıdır. Üçüncüsü ise, Rusya ekonomisinin dünya ekonomik sisteminde teknolojiye ziyade ham madde üreticisi rolünü oynamasıdır.¹⁷

Primakov sonrası dönemde uluslararası ortamın İran-Rusya ilişkilerine yaptığı etkiye baktığımızda da şunu görmekteyiz: Bağımsızlığının ilk on yılında, hatta Primakov'un önem verdiği "Avrasyacılığın pratiğe uygulanmasının ilk dönemlerinde, Rusya için İran bir tehlike olarak görülmekteydi. Putin'in iktidara gelmesiyle İran'ın tehdit olduğu fikri ortadan kalkmış ve İran adeta Rusya'nın dış politikası için özel fırsatlar yaratan bir ülke haline gelmiştir. Farklı bir yaklaşımla, 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra Rusya konjonktür gereği ABD'ye yakın görünmüş ve ABD'yi Afganistan bataklığına girmeye teşvik etmiştir. Keza 11 Eylül sonrasındaki kısa bir zaman diliminde İran'a da soğuk yaklaşmıştır. Fakat 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesi Rusya'yı korkutmuş ve İran'la daha sıcak ilişkiler kurmaya sevk etmişti. Rusya bu tarihten sonra İran'ı yeniden Basra Körfezi'nin ve Orta Asya'nın önemli devletlerinden birisi olarak görmeye ve yanaşmaya başlamıştır. Rusya'nın Batı dünyasına yönelik politikasında köklü değişimlerin yaşandığının ciddi yansımaları, 2000 yılının başında Putin yönetimince hazırlanan *Ulusal Güvenlik Önlemleri, Dış Politika Önlemleri ve Askerî Doktrin* belgelerinde kendini göstermiştir. Dış siyaset doktrini esaslarından da anlaşıldığı gibi, Putin Rusya'sı bu belgelerde kendisini büyük hedefleri ve imkânları olan bir devlet olarak görmeye başlamış ve uluslararası oyunda İran'la yaptığı iş birliğinin sağladığı imkânları kaybetmek istememiştir. Rusya'nın üst düzey bir güvenlik yetkilisi "Nükleer silaha sahip bir İran'dan Rusya'ya ne tehlike gelebilir?" sorusunu yanıtlarken şöyle demiştir: "Rusya'ya tehlike ancak ABD'nin dostu olan bir İran'dan gelebilir."¹⁸ Orta Doğu'da müşterek

¹⁷ Jahangir, Karami, "Russia and Iran Relations", *Political and International Studies Office of the Ministry of Foreign Affairs*, Tehran, 2009, p. 136.

¹⁸ Haleddin İbrahimli, "Rusya-İran: Ortaklar ve Rakipler", *Yeni Türkiye Orta Doğu*

hedefler güden İC ve RF, bu ikili iş birliği sayesinde ABD'yi bölgede kontrol etmeye çalışmaktadır. Bir taraftan, iki ülke arasındaki ticaret ortaklığı; diğer taraftan, Rusya'nın İslam âlemine, özellikle Basra Körfezi'ne yaklaşması ve Rusya'nın İran'a kendi etkisini bölgede yayan bir devlet olarak bakması bu yakınlaşmaya katkı sağlamaktadır. Diğer bir taraftan da, Rusya için İran, Türkiye'nin jeopolitik rakibi rolünü de oynamaktadır.

Esasen, yukarıda ifade edildiği gibi, Rusya-Ermenistan-İran birliği Türkiye-ABD-Azerbaycan birliğine bir tepki olarak meydana gelmiştir.¹⁹ İran'a göre, Rusya ile kurduğu olumlu ilişkiler uluslararası alanda Batı'ya, özellikle Türkiye ve Pakistan gibi bölge ülkelerinin önleyici politikalarına karşı bir denge yaratma imkânı sağlamaktadır. Rusya'nın İran'la ilişkileri ise onun yakın çevresinde, özellikle Basra Körfezi ve Orta Doğu'da nüfuzunun güçlenmesine yardım etmektedir.

Rusya Orta Asya'da, Hazar Havzası'nda ve Kafkasya'da güneyden gelebilecek güçlü etkilere karşı hassas durumda olması nedeniyle bu bölgelerde yaşanan olaylara dikkatle yaklaşmaktadır. Rusya'nın dış politika hedeflerinde; ülkenin komşu ülkelerle olan sınırlarının kontrol altında bulundurulması, sınırlara yakın bölgelerdeki gerginliklerin bir sıcak çatışmaya sebebiyet vermeden giderilmesi ve olası problemlerin önceden önlenmesi temel görevlerden birisi olarak ele alınmaktadır. İran, Rusya ile hem Orta Asya, hem Hazar Denizi, hem de Kafkasya üzerinden komşu olan tek ülkedir ve bu stratejik konumu İran'ın Rus dış politikasında önemli bir yer işgal etmesine imkân sağlamaktadır. İran ve Rusya, aynı zamanda, Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkelere, yani Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a açık denizlere çıkış olanağı sağlayan iki ülke konumundadır. Bu coğrafi avantajlara ilaveten, Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle tarihi ve kültürel bağlarla sahip olması da İran'a ilave avantajlar sağlamaktadır. İran'ın bu avantajları

Özel Sayısı, No 87, Ocak-Haziran 2016, s. 341.

¹⁹ Shirin Tehmasib, "Iran, Russia, and the Southern Republics of the USSR", *Discuss on the Seasonal Publication*, 1996, No 12, ss. 57-71.

Rusya'nın ilk zamanlar İran'ın bölgedeki faaliyetine hassasiyetle yaklaşmasına sebep olsa da, Tacikistan krizi, her iki devlet açısından aralarındaki bölgesel iş birliğinin önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda İran'ın son 20 yıl içinde Rusya'ya bakışı stratejik ölçekte olmuş ve Tahran iki ülke arasındaki ilişkilere büyük önem vermiştir. İran ve Rusya'nın dış politikalarının içerik ve karakterini etkileyen temel unsurları aşağıdaki gibi genellemek mümkündür:

- Hazar Denizi'nin yeni hukuki rejiminin belirlenmesinde Batı devletlerinin ve özellikle ABD'nin bölgeye nüfuz etmesinin önlenmesinde iş birliği yapmak,

- Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki çıkarlarının gözetilmesinde İran ile iş birliği yapma imkânlarını değerlendirmek,

- Rusya'nın Basra Körfezi ve onun aracılığıyla Hint Yarımadasına çıkışı sağlayan Kuzey-Güney koridorunun gerçekleşmesinde iş birliği yapmak,

- İran'ın nükleer enerji teknolojisine sahip olmasına destek vermek,

- Batı ülkeleri ile diplomatik ilişkilerde İran'dan pazarlık aracı olarak yararlanmak,

- Rusya'nın Orta Doğu'daki etkisini artıracak ve ABD'yi bölgede zayıflatacak şekilde İran'la iş birliği yapmak.

Kuşku yok ki, Rusya'nın İran ile nükleer enerji alanında iş birliği yapması, İran'a geniş ekonomik menfaatler sağlamaktan ziyade, onun uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmesine de yardım etmiştir. Diğer taraftan, Rusya'nın bölge ile olan çıkarlarını da şu başlıklar altında ifade etmek mümkündür:

- İran ve İsrail'i bir araya getirmek,

- Irak ve Suriye'nin kuzeyinde bir Kürt devleti kurmak,

- Orta Doğu'da İran-İrak-Suriye-Lübnan birliğini oluşturmak ve bu birliğe yeni kurulacak Kürt devletini de katarak bölgede güçler dengesini kendi lehine değiştirmek,

• ABD'nin Körfez ülkeleriyle (Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt, Bahreyn) olan koalisyonunu zayıflatmak.²⁰

Rusya'nın dış politika çizgisinin değişmesi İran'ın ABD ile olan ilişkisini de etkilemiştir. Şöyle ki, 2007 yılının Eylül ayında ABD İstihbarat birimlerinin *National Intelligence Estimate* (NIE) (Millî Güvenlik Değerlendirmesi) raporlarında İran'la herhangi bir askerî çatışma ihtimalinin olmadığı ortaya çıkınca George W. Bush yönetimi İran'a karşı diplomatik baskılara önem vermeye başlamıştır.²¹ Bu dönemde, Rusya, İran lehine bir siyaset gütmüş; İran'a yapılan diplomatik baskılar gitgide zayıflamış ve bu durum, İran için değerli bir fırsat olarak görülmüştür. Bu çerçevede, Tahran'ın, Batı'nın kendisine uyguladığı yaptırımları etkisiz hale getirmek amacıyla Rusya'dan; Moskova'nın ise Batı'ya karşı bir baskı oluşturmak amacıyla manevi nüfuz bölgesi olan Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu'da İran'dan faydalandığı söylenebilir. Görünen o dur ki, İran'ın son 20 yılda etkili bir dış politika izlemesinde ve Orta Doğu'da ciddi bir aktöre dönüşmesinde Rusya'nın rolü büyük olmuştur. Esasen, Rusya'nın desteği olmadan İran'ın Orta Doğu'da etkili politikalar izlemeyebilmesini düşünmek zordur. Aynı düşünceler Rusya için de geçerlidir. Yani Rusya'nın da İran olmaksızın etkili bir şekilde Avrasya politikalarını uygulamaya koyarak Orta Doğu'ya dönmesi ve kısa bir zaman diliminde bölgedeki etkisini pekiştirmesi beklenemezdi.

4. Post-Sovyet Mekânında ve Orta Doğu'da Dengelerin Değişmesi

1991 yılından sonra ABD'nin Rusya'ya yönelik politikasında Hazar Havzası önemli yer tutmuştur. ABD bu havzayı denetime almakla, bir taraftan, bölgenin zengin hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasını ve Avrupa'nın enerji güvenliğinin

²⁰ Sarkis Satryan, age.

²¹ ABD Millî Güvenlik Konseyi Kasım 2007 Raporu, "*Iran: Nuclear Intentions and Capabilities*" https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Press%20Releases/2007%20Press%20Releases/20071203_release.pdf (ErişimTarihi: 06.08.2018).

sağlanmasını; diğer taraftan da, Rusya ile İran'ın arasına girerek Orta Asya yolunun açılmasını istemiştir. 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen İpek Yolu Stratejisi, büyük ulaşım projeleri, Gürcistan-Ukrayna-Azerbaycan-Moldavya'nın bir araya gelmesiyle kurulan GUAM-DEKÖ'nun (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü) işlerlik kazanması, söz konusu politikanın hayata geçirilmesi yolunda atılan önemli adımlar olmuştur.

ABD, aynı zamanda, bir taraftan İran'ın ideolojik genişlemesinin önlenmesi, diğer taraftan ise Müslüman Arap devletleri tarafından çevrelenen İsrail'in yeni müttefikler kazanması amacıyla Sovyetler Birliği sonrasında bağımsızlığını kazanan Müslüman devletlerin seküler bir yapıya kavuşmalarını istemiştir. Tel-Aviv, ABD'nin bu politikalarıyla uyumlu bir biçimde, bir yandan yeni bağımsız olan Müslüman devletlerle ilişkiler kurmaya çaba sarf ederken; diğer yandan da İslam dünyasının kendi üzerindeki baskılarını azaltmaya çalışmıştır. Keza İsrail'in de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bağımsızlığını kazanan Müslüman devletlere bakışını onların demokratik olup olmadıklarından ziyade, seküler bir yapıda olmaları biçimlendirmiştir.

William J. Clinton döneminden itibaren ABD'nin Rusya siyasetinde bazı tutarsızlıklar ve tereddütler ortaya çıkmaya başlamıştır. ABD eski Sovyet coğrafyasında bazen renkli devrimleri desteklemiş; bazen de tam tersine istikrara önem vermiştir. Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'da yaşanan renkli devrimler bölgedeki rejimleri ürkütmüş ve bu devletler ABD ile ilişkilerinde önce ihtiyatlı davranmaya başlamış, daha sonra da yavaş-yavaş ABD'den uzaklaşmıştır. Doğal olarak, bu ülkelerin hemen hemen hepsinde demokrasi arayışları zayıflatılmış ve bazı yerlerde de demokrasinin köşe taşlarından olan muhalefet partileri mevcut otoriter rejimler tarafından tamamen siyaset sahnesi dışına çıkarılmıştır. Diğer yandan, ABD büyük bir coğrafyada, yani Orta Asya'da, Türkiye'nin gücünün artmasından da korkmuş ve bunun doğal bir sonucu olarak Rusya'nın 1995 yılından sonra daha da küçülmesinin ve yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasının ABD çıkarlarına hizmet etmeyeceğine inanmıştır.

Oysa ki demokrasi düşüncesinin yaygınlaşması için yapılması gereken ilk iş demokratik gelişim için uygun bir ortam oluşturulması

ve Rusya'dan gelecek olası tehditlerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu bağlamda ABD'nin renkli devrimleri desteklemek yerine, Rusya'nın yakın çevresine etkisini ve gücünü azaltmasının demokratik gelişimi desteklemeye yönelik daha doğru bir adım olacağını değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Keza, ABD'nin gerek kara coğrafyasında ve Hazar Denizi Havzası'nda, gerekse Doğu Avrupa'nın eski sosyalist cumhuriyetlerdeki mevcut rejimlerle iş birliği yaparak Rusya'yı devre dışı bırakmasının, bölge güvenliği ve demokratik gelişim açısından daha uygun politika olabileceği düşünülmektedir. ABD'nin bölgeye yönelik politikalarındaki tereddüt ve tutarsızlıklar sonucunda, Rusya, eski Sovyet coğrafyasındaki gücünü yeniden kazanmış; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ardılı ülkelerle olan ilişkilerini restore etmiştir. Bu demektir ki, önümüzdeki zaman içinde bölge ülkelerindeki demokrasinin gelişme temposunu Rusya belirleyecektir. Ancak, Baltık ülkeleri hariç, ağır ekonomik ve toplumsal sorunları olan eski Sovyet cumhuriyetlerinin demokrasi kalitesi açısından Rusya'nın standartlarına dahi ulaşmasını beklemek bir hayal olacaktır.

Bu değerlendirmelere ilave olarak, büyük bir nükleer güce sahip olan Rusya'nın bölünmesini istemeyen ABD'nin 2000'li yılların başında Rusya'nın ciddi bir güç olarak yeniden karşısına çıkmasına engel olamadığı da bir gerçektir. Bu realitenin bir tezahürü olarak Rusya 2008 yılında Gürcistan'ı işgal etmiş ve bu duruma ABD seyirci kalmıştır. Benzer gelişmeler, 2014 yılında Kırım'da, ardından Ukrayna'nın doğusunda yaşanmıştır. Rusya 2012 yılında, George Friedman'ın *Gelecek On Yıl* isimli kitabında yazdığı gibi, Ukrayna'nın doğusunu işgal etmiş ve 380 kilometre olan Kazakistan-Ukrayna arasındaki mesafeyi, yani Rusya'nın Kafkasya'ya açılan kapısını yaklaşık 700 kilometreye çıkarmıştır.²² Anastasiya İvanovna ve Aleksandra Musatkina'ya göre "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez bir Avrupa devleti başka bir Avrupa devletinin topraklarını işgal etmiştir."²³ ABD bütün bu gelişmeler karşısında hareketsiz kalmış;

²² George Friedman, *Gelecek 100 Yıl*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009, s. 165.

²³ Anastasiya, İvanovna ve Aleksandra, Musatkina, "Poseyat Razdorna Zapade: Mey

buna 1990'lı yıllarda yapılan yanlışlıklar ve kaçırılan fırsatlarda eklenince RF, Beyaz Saray'ı ve Batı'yı tehdit etmeye başlamıştır. Bunun da ötesinde, 2014 yılında Ukrayna olaylarından az sonra Rusya ilk kez eski Sovyet sınırlarının dışına çıkararak Suriye'de askerî operasyonlara başlamış ve çok kısa zaman içinde bölgenin etkili bir aktörü olmayı başarmıştır.

Esasen ABD'nin sadece eski Sovyet coğrafyasında değil, Orta Doğu'da da sürekli hatalar yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin, ABD'nin 2003 yılında Irak'a girmesinin ciddi bir yanlışlığı olduğu gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Zira bu ülkenin ekonomik, siyasi, etnik, dini, sosyal yapısının yıkılması İran'a yaramış ve Tahran'ın Orta Doğu'ya olan kapıları açılmıştır. İran, ABD'nin çekilmesi sonrasında Bağdat yönetimini neredeyse kontrolü altına almış ve bölgeye hükmetme gücünü iki kat artırarak buradan da Suriye ve Lübnan'a yönelmiştir.

Başka bir deyişle, ABD'nin post-Sovyet mekânındaki yanlışları Rusya'nın güçlenmesi ile sonuçlanmış ve İran-Rusya ilişkilerinin daha da hızlanmasına ortam yaratmış, ardından ise aynı sürecin Orta Doğu'da tekrarlanması İran'ın konumunu güçlendirmiş ve İran-Rusya iş birliği için yeni alan oluşturmuştur. Post-Sovyet mekânında Arap Baharı'nın Orta Doğu'yu yeniden şekillendirmek için ABD'nin başında olduğu siyasi bir mutfakta hazırlandığı iddiası da göz önüne alındığında, bu olayların neden bölgedeki monarşileri etkilemediği ve sadece cumhuriyetlerde değişiklikler meydana getirdiğinin mantıklı bir izahını yapmak gerçekten zordur. Zira Suudi Arabistan ve ona komşu şeyhlikler ve şehir devletlerinin vatandaşlarını “rantiyeci devlet” uygulamaları ile Arap Baharı'nın etkisinden uzak tutulabildiği, yani bireysel hak ve özgürlüklerin devletin sağladığı rant ile rehin alındığı söylenebilir. Ancak temel hak ve özgürlüklerin olmadığı bir yerde demokrasinin cumhuriyetlerle monarşiler arasında bir seçim yaptığını ileri sürmek inandırıcı değildir. Tarihte böyle bir örnek bulmak da imkânsızdır.

Obvinila Rossiyu V Podrive Mejdunarodnoy Sistemi Poryadka”, <https://russian.rt.com/world/article/449290-tereza-mei-obvinenia-rossiya> (Erişim Tarihi: 12.01.2018).

176

Güvenlik
Stratejileri

Yıl: 14

Sayı: 28

Eğer demokrasinin bulaşmaya uygun bulaşıcı bir “virüs” olduğunu varsayarsak, demokrasi “virüsü” cumhuriyet veya monarşi olup olmadığına bakmadan her topluma bulaşacaktır. Aksini iddia etmek, grip virüsünün insanlar arasında seçim yaptığını, yani bayan-erkek-çocuk ayırımı yaptığını iddia etmek kadar tutarsızdır. Demokratik değerler ve insan hakları sosyal refahtan önce özgürlüğü, temel hak ve hürriyetleri içermekte ve onların olmadığı her topluma nüfuz etmek, insanları kucaklamak istemektedir. Bu değerlerin sosyal refahla ortadan kaldırılabilmesi, unutturulabilmesi ya da boğulabilmesi mümkün değildir. Nihayetinde Arap Baharı'nın beklenen amaca hizmet etmediği, tam da tersine, Rusya ve İran'ın Orta Doğu'da güç kazanmasına, buna karşın ABD'nin, Arap Baharı ile Orta Doğu'da daha ciddi bir güç kaybına uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan, Orta Doğu'nun yeniden şekilleneceği ve burada yeni devletlerin kurulacağı konusundaki düşünceler, planlar ve haritalar daha 1980'li yıllarda medyada yayılmaya başlamıştır. Bugün Orta Doğu'da yaşananlar bu yazılanlara uygun özellikler içermektedir. Kronolojik sırayla kısaca bu planlara göz attığımızda daha 1982 yılında İsraili gazeteci Oded Yinon'un Orta Doğu'da yeni bir jeopolitik şekillenmenin olacağı ve Arap devletlerinin çökeceği hakkındaki iddiasına rastlıyoruz. “Yinon Planı” adıyla anılan bu plan; Irak, Suriye ve Lübnan'ın Sünni, Şii ve Kürt bölgelerine ayrılmasını öneriyordu.²⁴ Bu planda ayrıca, Türkiye-İran-Pakistan hattından da söz ediliyordu. 1997 yılında Amerikalı yazarlar Dj. Kemp ve R. Kharkavi'nin yayınladığı araştırmada “Yinon Planı” daha da geliştiriliyordu.²⁵ Bir süre sonra NATO eski komutanlarından Amerikalı General Wesley Clark, *Winning Modern Wars* (Modern Savaşları Nasıl Kazanmalı) isimli kitabında Irak, İran,

²⁴ Oded Yinon, “A Strategy for Israel in the Nineteen Eighties”, <http://www.informationclearinghouse.info/pdf/TheZionistPlanfortheMiddleEast.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2018).

²⁵ Dj. Kemp ve R. Kharkavi, “Strategic Geography, and Changing the Middle East (1997)”, <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1997-11-01/strategic-geography-and-changing-middle-east> (Erişim Tarihi: 10.01.2018).

Suriye, Libya ve Somali'nin dağılacağını ileri sürmüştür.²⁶ 6 Kasım 2003 tarihinde ABD Başkanı George W. Bush, "Büyük Orta Doğu Projesi"ni ortaya koymuş ve bundan üç yıl sonra *Armed Forces Journal* dergisi Amerikan Ulusal Askerî Akademisi'nin hazırladığı bir haritayı yayınlamıştır. Bu haritada Suriye ve Irak'tan, ayrıca Türkiye'nin doğusu ve İran'ın batısından "Özgür Kürdistan"a toprak payı ayrılmış; Suriye'nin Akdeniz sahillerinin Lübnan'a verilmesi öngörülmüştür.²⁷ Amerikalı Profesör Michael Davy bu haritayı biraz modernleştirerek Suriye'nin Akdeniz kıyılarında küçük bir Alevi devleti kurmuş; Golan tepelerini İsrail'e vermiş; İsrail'in Doğu Kudüs'ten vazgeçmesi karşılığında, Ürdün topraklarında Filistin devletini kurmuş; Lübnan'ı Şii ve Hıristiyan-Marunî bölgelerine bölmüştür. Bu planın peşinden yeni bir proje daha ortaya çıkmıştır. Buna göre, eski Amerikalı diplomat Dennis Ross, tarihçi David Fromkin ve siyaset bilimciler Kenneth Pollak ve Daniel Byman tarafından Suudi Arabistan ve Mısır'ın Nil nehri boyunca bölünmesi ve Kuveyt'le Katar'ın Birleşik Arap Emirlikleri'ne katılması önerilmiştir. Bu kapsamda, 2006 yılında ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice Orta Doğu'daki değişimler planını kamuoyuna açıklamıştır.²⁸

Arap Baharı'na kadar bu tür araştırmalar ve haritalar jeopolitik hayaller gibi karşılanıyordu. Fakat şimdi insanlar bu planın hangi bölümünün gerçekleşip, hangilerinin gerçekleşmediğini gözlemleyip tartışabilmektedir.²⁹ Bu yazılanların ve resmî beyanların karşısında, şimdi çok az kişi Arap Baharı'nın Orta Doğu'da yaşayan halkların doğal arzu ve isteklerinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Dünya

²⁶ Wesley Clark, *Winning Modern Wars: Iraq, Terrorism, and the American Empire*, Public Affairs, New York, 2003.

²⁷ Ralph Peters, "Blood Brothers, How a Better Middle East Would Work", <https://brilliantmaps.com/new-middle-east/> (Erişim Tarihi: 10.01.2018).

²⁸ Condoleezza Rice "Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a New Middle East", <https://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882> (Erişim Tarihi: 10.01.2018).

²⁹ Stanislav Tarasov, "Stanet li İrakskiy Kurdistan Nezavisimim Qosudarstvom?", 26 Eylül 2017, <https://regnum.ru/news/polit/2326749.html> (Erişim Tarihi: 10.11.2017).

kamuoyunun büyük çoğunluğu, artık bu planın ABD tarafından hazırlandığını ve Arap Baharı'nın da bu planın uygulanması için kullanılan bir proje olduğunu düşünmektedir. Arap ülkelerindeki devrimlerin ardından bölgedeki terör örgütleri daha da aktifleşerek Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) benzeri saldırgan ve organize yeni örgütler terör faaliyetlerine başlamıştır. Haklı olarak, birçok uzman, İŞİD'in ortaya çıkmasını Arap Baharı'nın yardım projesi olarak değerlendirmektedir.³⁰ Bir başka deyişle, İŞİD Orta Doğu'nun yeniden şekillendirilmesi için bölgede yönetilebilen kaosu daha da derinleştirmesinin, bu suretle Kürdistan İşçi Partisi (PKK), Demokratik Birlik Partisi (PYD), Halkçı Koruma Birlikleri (YPG) gibi örgütlerin bağımsız Kürdistan amacını güden faaliyetlerine zemin hazırlamasının ve sonuçta bu "Devletsiz Orduların Devletleri"nin kurulmasının amaçlandığı söylenebilir. Ancak, "Arap Baharı" dalgası, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi ile Türkiye'de etkisiz hale gelmiştir. 15 Temmuz olayları sadece Türkiye'nin demokrasiye bağlılığını göstermemiş; aynı zamanda Batı'daki devlet ve örgütlerin gizliden gizliye ne işler çevirdiklerini de gözler önüne sermiştir. Bu gelişmeler sonucunda, dünyada demokratik değerlerin ve insan haklarının savunucusu iddiasında olan ve bir bakıma da bu imajı kazanmış olan ABD'nin saygınlığı büyük zarar görmüştür. Artık ABD, dünyanın en güçlü ordusuna sahip olmasına rağmen, Arap Baharı ile büyük ölçüde zedelene ve saygınlığını kaybeden yumuşak gücü olmaksızın sınırlarından uzaklarda fazla etkili olamayacaktır.

Ayrıca, hiç kuşkusuz, ABD'nin iç politika sorunlarının da bu süreçte etkisi görülmektedir. Örneğin, ABD Başkanlığı seçim sürecine Rusya'nın siber müdahalesinin olduğu kuşkusunun dile getirilmesi, ABD Başkanı'nı ve onun politikalarını hem iç, hem de dış kamuoyu önünde bir güven noksanlığına itmektedir. Sürecin yakın gelecekte ABD'nin lehine cereyan etmeyeceği açıkça görülmektedir; çünkü bir yandan ABD'nin içinde kısa zaman önceki sosyo-politik istikrarı ortadan kalkmış, ABD-AB arasındaki ilişkiler zayıflamış, BREXIT'le

³⁰ Ferhat Pirinççi, Arap Baharını Yeniden Düşünmek, **ORSAM** Kasım-Aralık, Sayı 65 http://www.ferhatpirincci.com/download/orsam_ferhatpirincci.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2018).

(İngiltere'nin ayrılması) müşterek ortaklık fikri zedelenmiş; diğer taraftan ise Rusya ve İran birbirlerine daha da yakınlaşmıştır. Diğer olumsuz bir faktör de ne Türkiye'nin, ne de Çin'in bütünüyle ABD ve hatta Batı'nın yanında yer almamasıdır. Batılı uzmanlar Orta Doğu'da yaşanan son gelişmelerin ardından, açık bir biçimde, ABD'nin bölgede gücünü kaybettiğini ileri sürmektedir. Örneğin, deneyimli Orta Doğu uzmanları Robert Fisk ve Patrick Cockburn 2018 başında kaleme aldıkları yazıda, ABD'nin özellikle Başkan Donald Trump'la beraber Orta Doğu'da tamamen etkisizleştiğini savunmaktadır.³¹

Bugün dünyanın bir numaralı çatışma bölgesi sayılan Orta Doğu'da İran'ın hızla ilerlemesinin ve bölgesel bir güç haline gelmesinin en önemli nedeni, gerçekte yukarıda izahı yapılan nedenlerle ilişkilidir. Bu nedenler arasında kuşkusuz en etkili olanı, İran'ın Soğuk Savaş'tan sonra Rusya ile müştereken yürüttükleri dış politika uygulamalarıdır. Ayrıca ABD'nin bu süreçteki tereddütlü veya daha açık bir deyişle hatalı dış politika uygulamaları, İran'ın bu rolü giderek daha fazla pekiştirmesinde etkili olmuştur.

Sonuç

20'nci yüzyıl tarihine kısaca baktığımızda görürüz ki, İran 1979 yılına, yani İslam Devrimine kadar birkaç kez işgale uğramış; içinde istikrarın ortadan kalktığı, yabancı sermayenin ve güçlerin at oynattığı zayıf bir devlet olmuştur. İran'ın zengin hidrokarbon rezervlerine sahip olması da ona istikrar ve sağlam bir ekonomik gelişmişlik sağlayamamış; aksine bazı ciddi sorunlar bu doğal kaynakların bolluğundan kaynaklanmıştır. Bir başka deyişle, İran'daki Şah yönetimi ülkenin stratejik ölçeğe sahip bu doğal servetinden ne ekonominin gelişmesi için, ne de siyasi istikrarın ve bağımsız bir dış politika çizgisinin hayata geçirilmesi için yeteri kadar faydalanamamıştır.

³¹ “ABD Orta Doğu'da tamamen etkisizleşti”, *Milliyet Gazetesi*, 24 Kasım 2017, <http://www.milliyet.com.tr/abd-orta-dogu-da-gucunu-dunya-2561520> (Erişim Tarihi: 03.01. 2018).

1979 yılındaki İslam Devrimi'nden sonra İran bölgesel çapta aktif bir dış politika yürütmeye başlamış ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte kısa zaman içinde bölgesel bir güç haline gelmiştir. İran'ın bölgesel güce dönüşmesine İslam Devriminin yarattığı çok boyutlu siyasetin etkisi büyüktür. Bu yüzden, bu dönüşümün temel güç kaynağı olarak askerî ve ekonomik güç, zengin devletçilik geleneği ve kültürü değil; ülkenin teokratik siyasi yapısı, izlediği ideolojik model ve bunlara ilaveten Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası ortamdan ustaca faydalanıp daha esnek bir dış politika yürütmesi faktörleri incelenmiştir. İran'ın teokratik siyasi yapısı ve ondan kaynaklanan uluslararası ilişkiler sistemine ters olan mevcut ideolojisi, bir yandan onun içine kapanarak dış etkenlerden korunmasını garanti altına almış; diğer yandan da komşu devletlerin kapılarının açılmasına ve o devletlere etki yapabilecek yeni dinamiklere imkân sağlamıştır.

Bölgede birbiri ardına yaşanan olaylar da İran'ın bölgesel güce dönüşümü üzerine esaslı bir etki yapmıştır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin dağılması, ABD'nin Afganistan'a ve ardından Irak'a saldırması, "Arap Baharı" ile Orta Doğu'nun kaos girdabına sürüklenmesi, Batının ve İsrail'in Orta Doğu'da mezhep çatışmalarının derinleşmesinde takındıkları tutumlar İran'ın bölgedeki gücünü artıran etkenler olarak ön plana çıkmıştır. İran'ın Orta Doğu'daki etkisini artırmasının en önemli nedenlerinden biri, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra İran'ın, pratikte Anayasa hükümleri hilafına, "dünya Müslümanlarının hamisi" politikasından yavaş-yavaş uzaklaşarak, "Şiiilerin lideri" rolüne soyunması olmuştur.

Bir diğer önemli neden de, Rusya faktörü olmuştur. Putin'in iktidara gelmesinden sonra Rusya'nın İran siyasetinin hızla değiştiği görülmektedir. Putin döneminde Rusya, İran'a Hazar Denizi havzasında, Orta Asya ve Kafkasya'da rakip olarak değil; bu bölgede ve Orta Doğu'da imkân ve fırsatlar yaratan ve aynı zamanda Batı'ya baskıda bulunabilen güvenilir bir devlet olarak bakmaya başlamıştır. Böylelikle, İran, Rusya ile önce sadece Orta Asya ve Hazar havzasında iş birliği yaparken daha sonra bu iş birliği Orta Doğu'yu da etkisi altına almıştır. İran, Rusya'nın Orta Doğu'daki çıkarlarını bir fırsata çevirerek hem Batı'nın kendi üzerindeki baskılarını hafifletmeye, hem

de mezhepçilik siyaseti gütmeye imkân bulmuştur. Rusya ise, İran'ın iç ve dış politikasına mezhepçilik katmasından kesinlikle rahatsız olmamış; hatta bazen Rus medyasının eski KGB yöntemleri kullanarak bu mezhepçiliği teşvik ettiği görülmüştür; çünkü Rusya içinde yaşayan Müslümanların büyük çoğunluğu (Kuzey Kafkasyalılar, Tatarlar, Başkurtlar vb.) ve Orta Asya cumhuriyetlerinin tamamı Sünni-Hanefi mezhebinin temsilcileridir. Sadece Azerbaycan'da nüfusun yaklaşık %60'ı Şii'dir. Fakat burada da Türk kimliği mezhepçiliği arka plana atmış ve etkisiz hale getirmiştir. Yani Rusya, İran'ın Orta Doğu'da mezhepçilik politikası yürütmesinden rahatsız değil; aksine memnun olmuştur. Görünen odur ki, Rusya olmasaydı, İran'ın Orta Doğu'da bölgesel bir güce dönüşmesi çok zor olacaktı. Bunun karşılığı olarak da, Rusya, Orta Doğu'ya dönüşünü ve burada ABD'ye karşı durmasını ancak yanına İran'ı alarak sağlayabilmiştir.

1979 yılından sonra İran'ın ABD'yi düşman ilan etmesi ülke genelinde ve İslam âlemi bağlamında İran rejimine faydalı olmuştur. 2000'li yılların başlarında ABD'nin Afganistan ve Irak'a saldırması, İran'ın Doğu ve Batı'ya kapılarını aralamasına imkân sağlamıştır. Bu bölgelerde ABD "sert gücü"nü etkin olarak kullanamayışı neticesinde "yumuşak gücü" de etkisini yitirmiş; dünya ölçeğinde ABD'ye olan saygı adeta korku ve nefrete dönüşmeye başlamıştır. Müteakiben "Arap Baharı"nın başlaması ve ABD'nin her zaman maharetle kullandığı "yumuşak gücü"nden de yeteri kadar istifade edememesi sonucunda, ABD'nin dünyadaki imajı sarsılmış; neticede İran Orta Doğu'da daha ileriye giderken, ABD'nin geri çekilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Lakin İran'ın teokratik yapısının ve onun uyguladığı iç ve dış politikanın temelinde mezhepçilik yer aldığından bu güç "yumuşak güç" olarak kabul edilemez. Orta Çağ devletler sisteminde işe yarayan mezhepçilik modeli günümüz dünyasında güvenilir bir model, iç ve dış politika için güvenilir bir ideoloji sayılamaz. Orta Çağ düzeninde toplumlar için demokrasi yoktu ve ideolojilerin taşıyıcıları olan siyasi partiler faaliyet göstermiyordu. Din, siyasete hâkim olan temel güç kaynağı idi. Bugün dünyanın herhangi bir yerinde Orta Çağ devlet modeli esas alınarak uzun süreli bir bölgesel güç statüsünü korumak imkânsızdır. Ocak 2018 ayaklanmaları da göstermiştir ki, İran'ın bölge

siyaseti ekonomik, teknolojik, demokratik değerlere ve bilimin gücüne dayanmadığı için mevcut rejim halkın ihtiyaçlarını göz ardı edip kaynakları dış siyaset için harcamaya devam etmesi durumunda kısa sürede bölgesel güç statüsünü yitirebilir.

Summary

This article examines how Iran turned into a regional power in the Middle East in the post-1990 period. In this study, rather than the notion of “state with high history and culture accumulation” attributed to Iran as a general opinion, more dynamic and current policy principles are taken into consideration. These principles are the theocratic structure of Iran the compatibility of this structure with the changes and developments in the Middle East, Iran’s relations with Russia and the United States (US), the mistakes the US made in the Middle East in post-Soviet period, and regional policies carried out jointly by Iran.

Some researchers posit that the one of the main factors of the effective foreign policy of the Islamic Republic of Iran (IIC) is based on the old and rich tradition of culture and state. However, it can be said that this argument is quite ambitious. After the acceptance of Islam, the Sasaki state experience of the previous turn, almost no trace of its traditions, cultural examples and Zoroastrian religious monuments have been completely destroyed by the Arabs. That is why the statement expressing that “Iranian/Persian state has a very old history, culture and a rich state tradition, and this is the main source of successful foreign politics” is far from being a sound claim. Therefore, it is necessary to look for other reasons why after a short period after the Islamic revolution of 1979 Iran transformed into a regional power.

Iran attaches special importance to Russian Federation (RF) in its foreign policy towards becoming a regional power. The fact that this special case turned into an effective cooperation between the two countries in Middle East policies, starting with the appointment of pro-Eurasianist Primakov as RF Foreign Minister in 1993. Russia, which succumbed to the leadership of the United States in the unipolar world order as a loser of post-Cold War era with an economy based on raw

material rather than technology began to see Iran as a strategic partner, especially in energy politics. Iran is the only neighboring country to Russia through Central Asia, the Caspian Sea, and the Caucasus, and this strategic position allows Iran to occupy an important place in Russian foreign policy. Apparently, Russia played a major role in Iran's pursuit of an effective foreign policy in the last 20 years and is a serious actor in the Middle East.

While these developments occurred between Russia and Iran, after 1991, the Caspian Basin occupied an important place for Russia in the policies towards the US. Taking this basin as a starting point, the US has sought to bring the region's rich hydrocarbon resources to world markets and to secure Europe's energy security, while on the other side to open a gap between Russia and Iran for a corridor to Central Asia. In addition, it is also true that the US, which did not want to undermine much of Russia due to its nuclear power, could not prevent Russia from re-emerging as a serious power at the beginning of the 2000s. In other words, the US's mistakes in Post-Soviet space resulted in the empowerment of Russia and created an environment for the further strengthening of Iran-Russia relations, thus strengthening the position of Iran. Moreover, the US's hesitant and, being more precisely, erroneous foreign policy implementations in this process have influenced Iran's reinforcement of its regional leadership role.

It is assessed that the influence of the Islamic revolution is great in transformation of Iran into regional power. But the main source of this transformation is not rich state tradition and culture or military and economic power of Iran, but rather its flexible foreign policy exercise, the theocratic political structure, its sectarian-based ideological model, and the regional opportunities after the Cold War. The theocratic political structure of Iran and its current ideology has ensured a protection from external factors while allowing new dynamics to open up the gates of neighboring states and to influence them. In this context, the disintegration of the Soviet Union, the American operations in Afghanistan and Iraq, the Arab Spring as a chaos of the Middle East, and attitudes of the West and Israel in fueling the sectarian conflicts in the Middle East can be underlined as factors increasing the power of Iran in the region.

Kaynakça

Kitaplar

- ALİYARLI, Süleyman, *Azerbaycan Tarihi*, Çırak Yayınları, Baktü, 2009.
- BUZAN, Barry ve Wæver Ole, *Regions and Powers. The structure of International Security*, Cambridge University Press. Cambridge, 2003.
- CLARK, Wesley, *Winning Modern Wars: Iraq, Terrorism, and the American Empire*, Public Affairs, New York, 2003.
- FRIEDMAN, George, *Gelecek 100 Yıl*, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARAMI, Jahangir, *Russia and Iran Relations*, Political and International Studies Office of the Ministry of Foreign Affairs, Tehran, 2009.
- MEVAYE-YE JOMHURİ-YE İSLAMİ-YE İRAN der siyaset-e harici. Mevaze-ye Cahani. Osul ve mavazeyi siyaset-I harice, s. 612-631. Mecelle-ye siyaset-e harici, 1375, yay N2 (Beyanatlar, 21 dekabr, 1995-21 Mart 1996.
- MUTLU, Kayhan, *Orta Doğu Raporu*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012.

ORTAYLI, İlber, *Türklerin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

ROUX, J. Paul, *Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2008.

Makaleler ve Kitap Bölümleri

- ARAS, Bülent, "İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, No 3, 1996.
- BLANK, Stephen, J., "Russia's Return to Mideast Diplomacy", *Orbis*, Volume 40, Issue 4, 1996.

İBRAHİMLİ, Haleddin, "İran; Belgelerde ve Gerçeklikte", *Yeni Türkiye Orta Doğu Özel Sayısı*, Ocak-Haziran 2016, Sayı 85.

İBRAHİMLİ, Haleddin, "Rusya-İran: Ortaklar ve Rakipler.", *Yeni Türkiye Orta Doğu Özel Sayısı*, Ocak-Haziran 2016, Sayı 87.

EFEĞİL, Ertan, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", *Orta Doğu Analiz*, Aralık 2012, Cilt 4, Sayı 48.

TEHMASİB, Shirin, "Iran, Russia, and the Southern Republics of the USSR," *Discuss on the Seasonal Publication*, 1996, No 12, pp. 57-71.

Tezler

YURDAKURBAN, İsmail, Devrim Sonrası İran Dış Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya.

Gazeteler

“ABD Orta Doğu’da tamamen etkisizleşti”, *Milliyet Gazetesi*, 24 Kasım 2017.

İnternet Kaynakları

ABD Milli Güvenlik Konseyi Kasım 2007 Raporu, “*Iran: Nuclear Intentions and Capabilities*”, https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Press%20Releases/2007%20Press%20Releases/20071203_release.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2018).

ÇİTLİOĞLU Ercan, İran’ı Anlamak, Başkent Üniversitesi, 2015, <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/iranianlamak.pdf> (Erişim Tarihi: 06.08.2018)

ÇEVİKÖZ, Ünal, “İran İle Konuşarak Anlaşmanın Yolu Yok Mudur?”, *Hürriyet Gazetesi*, 13 Kasım 2017, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/iran-ile-konusarak-anlasmanin-yolu-yok-mudur-40642959> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2017).

DOSTER, Barış, “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Orta Doğu Politikası”, *Orta Doğu Analiz*, Ağustos 2012, Cilt 4, Sayı 44 <http://www.orsam.org.tr/files/OA/44/4barisdoster.pdf> (Erişim Tarihi: 06.08.2018).

“İRAN ANAYASASI”, İmam Humeyni İnternet Sayfası, http://www.imam_khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048 (Erişim Tarihi:08.01.2018).

İVANOVNA, Anastasiya ve AleksandraMusatkina, “Poseyat Razdorna Zapade: Mey Obvinila Rossiyu v Podrive Mejdunarodnoy Sistemi Poryadka”, <https://russian.rt.com/world/article/449290-tereza-mei-obvinenia-rossiya> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2018).

KEMP, Dj. & R. Kharkavi, “Strategic Geography, and Changing the Middle East (1997)”, <http://en.berlogamisha.mybb.ru/viewtopic.php?id=59&p=9> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2018).

KISSINGER, Henry, *Kakspasti Blijny Vostokotkollapsa*, <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Kak-spasti-Blizhnii-Vostok-ot-kollapsa-17767> (Erişim Tarihi: 03.08.2018).

KÖSE, Talha, “İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları”. *SETA Yayınları III*, Ağustos 2008, <http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-nukleer-programi-ve-orta-dogu-siyaseti-guc-dengeleri-ve-diplomasinin-imkanlari.pdf> (Erişim Tarihi: 06.08.2018).

PETERS, Ralph, “Blood Brothers, How a Better Middle East Would Work”, <http://brilliantmaps.com/new-middle-east>, <http://armedforcesjournal.com/blood-borders> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2018).

PİRİNÇÇİ, Ferhat, “Arap Baharını Yeniden Düşünmek”, ORSAM, Kasım-Aralık, Sayı 65, http://www.ferhatpirincci.com/download/orsam_ferhatpirincci.pdf, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2018).

RICE, Condoleezza, “Plans for Redrawing the Middle East: The Project for a New Middle East”, <https://www.globalresearch.ca/plans-for-redrawing-the-middle-east-the-project-for-a-new-middle-east/3882>, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2018).

SARIKAYA, Yalçın, “Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”. Türk Akademisi Dış Politika Araştırmaları Merkezi Raporu No. 2, Kasım 2012, http://www.tasav.org/media/k2/attachments/dpa_rapor_2_gecmisten_gunumuze_Iran_sarikaya_son.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2018).

SATURYAN, Sarkis, “NATO Tolkaet Saudovskuyu Araviyu Na Aqressuyu Protiv Rossii i Sirii”, 26 Ekim 2017, <https://regnum.ru/news/2326474.html> (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2017).

TARASOV, Stanislav, “Stanet li Irakskiy Kurdistan Nezavisimim Qosudarstvom?” 26 Eylül 2017, <https://regnum.ru/news/polit/2326749.html/> (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2017).

WESTERMAYR Josef, “Realpolitik in Iran: Opportunities and Challenges.” *Politikon: IAPSS Journal of Political Science*, 138–161. https://www.iapss.org/wp/wp-content/uploads/2014/10/138_pdfsam_Politikon-Volume-28-December-2015.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2018);

YEĞİN, Abdullah, “İran’ın Sert Gücü”, *Analiz*, Şubat 2016, Sayı: 150, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160215153935_iranin-sert-gucu-pdf.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2018).

YINON, Oded, “A Strategy for Israel in the Nineteen Eighties”, <http://www.informationclearinghouse.info/pdf/The%20Zionist%20Plan%20for%20the%20Middle%20East.pdf> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2018).